

VIKTIMIZACIJA STUDENATA U SAJBER PROSTORU: ISKUSTVA IZ SRBIJE¹⁷³
STUDENTS' EXPERIENCE IN CYBERSPACE: EXPERIENCES FROM SERBIA

Izvorni naučni rad

Mr Ljiljana Stevković¹⁷⁴

Popović Milica¹⁷⁵

Doc. dr Kovačević Milica¹⁷⁶

Sažetak

Inspiracija za rad i problem koji se radom oslovljava: Život savremenog čoveka nezamisliv je bez sredstava savremene tehnologije. Pored nespornih prednosti života u eri digitalizacije, sajber prostor predstavlja ujedno i veoma rizičnu sferu mogućih zloupotreba, manipulacija i različitih oblika viktimizacije. Mladi, kao najbrojniji korisnici sredstava informacione tehnologije u najvećem su riziku kako od njihove zloupotrebe, tako i od viktimizacije u sajber prostoru.

Ciljevi rada (naučni i/ili društveni): Rad ima za cilj predstavljanje dela rezultata istraživanja viktimizacije studenata Univerziteta u Beogradu. Dobijeni rezultati mogu poslužiti kao dobra osnova za identifikovanje negativnih iskustava studenata u sajber prostoru, te osmišljavanje preventivnih strategija u cilju edukovanja studenata i eliminacije njihove sajber viktimizacije.

Metodologija/dizajn: Istraživanje je eksplorativnog karaktera, realizovano primenom kvantitativne metodologije, na uzorku od 338 studenata svih nivoa studija na fakultetima iz svih naučnih oblasti Univerziteta u Beogradu.

Ograničenja istraživanja/rada: Ograničenja istraživanja proizilaze iz ograničenja primenjenih tehnika za prikupljanje podataka. Iako nesumnjivo korisne za saznavanje tamne brojke kriminaliteta, anketa o viktimizaciji i sa samoprijavlivanjem nasilja imaju svojih nedostataka, a koji se ogledaju u nespremnosti priznavanja viktimizacije i nasilnog ponašanja, kao i subjektivnosti ispitanika ("greške" u pamćenju, različito percipiranje pitanja od strane različitih ispitanika i sl.)

Rezultati/Nalazi: Rezultati pokazuju da je većina ispitanika doživela neki oblik sajber viktimizacije, te da se u većini slučajeva radi se o višestrukoj viktimizaciji učinjenoj od

¹⁷³ Rad je nastao kao rezultat rada autorki na projektu br. 179044 Razvoj metodologije evidentiranja kriminaliteta kao osnova kreiranja efikasnih mera za njegovo suzbijanje, koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, a implementira Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju. Rukovoditeljka projekta je prof. dr Vesna Nikolić Ristanović.

¹⁷⁴ Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, Viktimološko društvo Srbije, stevkoviclj@gmail.com

¹⁷⁵ doktorand, milicap1986@gmail.com

¹⁷⁶ Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Univerzitet u Beogradu, bucak80@gmail.com

strane nepoznatih osoba. Takođe, ispitanici prijavljuju i viktimizaciju partnerskim nasiljem u sajber prostoru koje se najčešće ogleda u primeni različitih kontrolnih taktika. Istraživanjem je utvrđena povezanost između viktimizacije u realnom životu i sajber prostoru, sa posebnim akcentom na prediktorskom efektu iskustva nasilne viktimizacije.

Generalni zaključak: Može se zaključiti da su studenti u visokom riziku od sajber viktimizacije različitim pojavnim oblicima, pri čemu su najzastupljeniji oni oblici koji se tretiraju kao teža krivična dela. To ukazuje na potrebu za realizacijom obuhvatnijih istraživanja na uzorku ove kategorije mladih i osmišljavanja njima prilagođenih preventivnih strategija u cilju sprečavanja kako njihove viktimizacije, tako i ispoljavanja kriminalnih ponašanja u sajber prostoru.

Ključne reči

sajber prostor, viktimizacija, studenti, istraživanje, Srbija.

Summary

The inspiration for the paper and the problem that the paper addresses: The life of a modern man is unthinkable without the use of modern technology. Additionally to the undeniable advantages of life in the digitalization era, cyberspace also represents a very risky domain of possible abuse, manipulation and various types of victimization. Young people, as the largest users of information technology assets, are at the highest risk of their misuse and victimization in cyberspace

Aims of the paper (scientific and/or social): This paper aims at presenting a part of research findings which relate to the experiences of victimization of Belgrade University students in cyberspace. The results obtained can serve as a good basis for identifying characteristics of negative experiences of students in cyberspace, and planning preventive strategies aiming to eliminate students' cyber victimization.

Methodology/Design: The research is exploratory in nature, implemented using a quantitative methodology, on a sample of 338 students of all levels of study at faculties from all scientific fields of the University of Belgrade.

Research/paper limitations: The limitations of the research comes from the limitations of the techniques used for data collection. Although undoubtedly, useful for finding out the dark crime figures, victimization surveys and self-report surveys have their limitations, which are reflected in the unwillingness of the respondents to admit victimization and violent behaviour, as well as the subjectivity of the respondents ("mistakes" in memory, different perception of questions by different respondents etc.).

Results/Findings: The results show that more than half of the respondents had the experience of victimization in cyberspace during the studies. Mostly, it was multiple victimization committed by unknown perpetrators. Additionally, respondents reported a cyber IPV victimization, mostly manifested in a form of different control tactics. Correlation between victimization in real life and cyberspace, with particular emphasis on the experience of violent victimization, was also found.

General conclusion: It can be concluded that students are at high risk of different forms of cyber-victimization, with the most prevalent those forms than can be treated as serious crimes. This indicates the need for more comprehensive research on a sample of this category of young people and the development of preventive strategies adjusted to them in order to prevent their victimization and the perpetration of criminal

behaviour in cyberspace as well.

Keywords

cyberspace, victimization, students, research, Serbia.

Uvod

Savremeni svet nezamisliv je bez brojnih blagodeti brzog tehničko-tehnološkog razvoja, među kojima svakako značajno mesto zauzimaju informaciono-komunikacione tehnologije. Danas je gotovo postala praksa da deca i mladi od najranijeg uzrasta poseduju ili bar imaju pristup mobilnim telefonima, tabletima i računarima, pa samim tim i internetu. Za mnoge adolescente savremena tehnologija ima važnu ulogu u njihovom svakodnevnom životu, kroz svakodnevnu upotrebu mobilnih telefona i interneta (Wright, 2015), što potvrđuju i nalazi istraživanja Smith i saradnika (2008), koji su pokazali da je još 2006. godine u Ujedinjenom Kraljevstvu 51% dece uzrasta od 10 godina i 91% dece na uzrastu od 12 godina posedovalo mobilni telefon. Među studentskom populacijom digitalna tehnologija je, pored upotrebno u privatne svrhe, postala i neizostavni resurs za usvajanje novih i proširivanje postojećih znanja tokom studiranja. Uprkos brojnih blagodeti, kao što je to slučaj i u većini drugih oblasti društvenog napretka, moderna tehničko-tehnološka revolucija praćena je i negativnim efektima, među kojima se poslednjih godina govori o različitim oblicima sajber viktimizacije.

Već dugo se u literaturi raspravlja o vršnjačkom nasilju, njegovom obimu, karakteristikama, pojavnim oblicima, faktorima koji na njega utiču, kao i posledicama. Danas se polje interesovanja u ovom domenu širi i na viktimizaciju u sajber prostoru, pri čemu fokus ostaje na mladima školskog uzrasta, što svodi sajber viktimizaciju na „novu“ manifestaciju tradicionalnog vršnjačkog nasilja. U tom kontekstu su i shvatanja sajber viktimizacije kao namernog akta agresije usmerenog ka manje moćnom vršnjaku upotrebom elektronskih sredstava poput tekstualnih ili e-mail poruka. Iako oba oblika viktimizacije imaju brojne istovetne posledice, poput anksioznosti, agresije i problema u domenu škole i školskog postignuća, brojni su aspekti u kojima se sajber viktimizacija razlikuje od tradicionalnog vršnjačkog nasilja. Jedan od njih svakako je anonimnost, što smanjuje rizik za učinioca da bude otkriven i sankcionisan, a istovremeno utiče na povećanje straha i osećanje bespomoćnosti kod žrtve sajber vršnjačkog nasilja. Takođe, jedna od bitnih razlika jeste i pristup žrtvi, što neki autori, poput Tennant i sar. (2015) tumače kao mogućnost učestalijih kontakata, imajući u vidu da se sajber viktimizacija može dešavati u bilo koje doba dana i ne zahteva kontakte licem u lice, pri čemu su mogućnosti, odnosno, sredstva izvršenja, a samim tim i povređivanja žrtve, sve dostupnija i brojnija (Kowalski i sar., 2014; Tennant i sar., 2015).

Kada je u pitanju sajber viktimizacija problemi nastaju već pri samom pokušaju definisanja i određenja koja ponašanja obuhvata. Često se o sajber viktimizaciji u širem smislu govori kao o „namernom, štetnom činu primenom elektronskih sredstava kao što su

tekstualne i e-mail poruke i sadržaji websajt-ova“ (Ryan i Curwen, 2013: 1; Snakenborg, Van Acker i Gable, 2011: 89). Uže definicije pod sajber viktimizacijom podrazumevaju „voljno i ponovljeno nanošenje ponovljenog zla primenom kompjutera, mobilnih telefona i drugih elektronskih uređaja“ (Patchin i Hinduja, 2006), odnosno, „agresivni, nameran čin grupe ili pojedinca korišćenjem elektronskih formi kontakta, ponovljeno tokom vremena i upereno ka žrtvi koja se ne može samostalno odbraniti“ (Smith i sar., 2008: 376).

Teškoće definisanja pojma sajber viktimizacije proizilaze iz njenih različitih oblika i mogućnosti odigravanja na različitim „mestima“ u sajber prostoru, ali i konstantnog usavršavanja tehnologije, odnosno, potencijalnih sredstava izvršenja. Tako Langos (2012) pravi razliku između *direktne* (privatna komunikacija, na primer, putem tekstualnih poruka) i *indirektne* sajber viktimizacije (u javnom prostoru, poput, na primer, komentara na društvenim mrežama) (Langos, 2012). Sa istraživačkog aspekta posebno je značajna taksonomiju tipova viktimizacije u sajber prostoru koju je kreirao Willard (2007), a koja uključuje: a) *rasplamsavanje* (eng. flaming) - online svađa; b) *uznemiravanje* - ponovljeno slanje poruka uvredljivog sadržaja određenoj osobi; c) *izleti i varanje* (eng. outing and tickery) - pridobijanje nećijih ličnih podataka i njihova elektronska distribucija drugima bez saglasnosti vlasnika; d) *isključivanje* - na primer, blokiranje određene osobe na listi prijatelja, u pričaonici, grupi; d) *impersonacija* - predstavljanje kao žrtva i negativna elektronska komunikacija ili deljenje neadekvatnih informacija sa drugima u ime žrtve; e) *sajber proganjanje* - primena elektronske komunikacije u cilju proganjanja druge osobe slanjem ponovljene preteće neželjene komunikacije; f) *seksting* - distribucija slika druge osobe sa seksualnom konotacijom bez njenog pristanka (Willard, 2007: 265-267; Kowalski, 2014: 1074).

Sa druge strane, autori poput Corcoran, Mc Guckin i Prentice (2015) ukazuju kako oslanjanje na shvatanja tradicionalnog bulinga u definisanju pojma sajber viktimizacije, što je slučaj u većini definicija, onemogućava uvažavanje brojnih razlika između ova dva oblika. Tako, naglasak na nameri da se nanese zlo u drugi plan stavlja samo iskustvo žrtve (i nameran akt može može rezultirati posledicama po žrtvu), dok poistovećivanje sa bulingom sajber viktimizaciju stavlja isključivo u vršnjački kontekst. Imajući to u vidu, Corcoran i saradnici predlažu korišćenje termina *agresija u sajber prostoru*, pod kojim podrazumevaju „svako ponašanje koje podrazumeva primenu informaciono-komunikacione tehnologije, koje je namereno da povredi određenu osobu a koje ciljana osoba želi da izbegne“ (Corcoran, Mc Guckin i Prentice, 2015: 253).

Za razliku od pomenutih pristupa definisanju sajber viktimizacije u kojima je fokus na ponašanju učinilaca i posledicama koje takvo ponašanje proizvodi, u kriminološkoj i psihološkoj literaturi dominiraju definicije u kojima je akcenat na procesu viktimizacije, odnosno iskustvima žrtve i prema kojima sajber viktimizacija podrazumena ponižavanje i uznemiravanje od strane drugih osoba putem digitalne tehnologije (Ferdon i Hertz, 2007; Kowalski i Limber, 2007; Topcu, Erdur-Baker i Aydin, 2008; Wolak, Mitchell i Finkelhor, 2007; Ybarra, Diener-West i Leaf, 2007). Tako shvaćena, sajber viktimizacije

podrazumeva disbalans moći između učinioca i žrtve, koji posebno proizilazi iz načina izvršenja, mogućnosti anonimnog, kontinuiranog povređivanja žrtve koja posledice može da trpi i dugo nakon konkretnog postupka učinioca (na primer, dugo nakon što je neovlašćeno online distribuirao fotografije žrtve, ili dugo nakon što je neko o žrtvi online širio laži) (Grigg, 2010).

Predmet ovog rada jeste viktimološki aspekt viktimizacije u sajber prostoru, sa posebnim akcentom na populaciji studenata. U radu je prikazan deo rezultata istraživanja koje je imalo za cilj ispitivanje rasprostranjenosti, karakteristika i faktora koji su u vezi sa viktimizacijom i izvršenjem nasilja u sajber prostoru među studentskom populacijom. Shodno tome, cilj ovog rada je predstavljanje dela rezultata istraživanja koji se odnose na rasprostranjenost i karakteristike viktimizacije u realnom životu i sajber viktimizacije, njihovom povezanost i eventualni prediktorski efekta viktimizacije u realnom životu na izloženost sajber viktimizaciji. Za potrebe ovog rada prihvaćeno je šire viktimološko određenje pojma sajber viktimizacije i modifikovana Willard - ova tipologija pojavnih oblika sajber viktimizacije.

Rezultati prethodnih istraživanja sajber viktimizacije u populaciji studenata

Podaci o rasprostranjenosti i karakteristikama sajber viktimizacije među studentima su retki, imajući u vidu da se mali broj autora i istraživanja bavio ispitivanjem ove pojave u populaciji studenata (npr, Finn, 2004; Walker, Sockman i Koehn, 2011; Avais i sar., 2014; Crosslin i Crosslin, 2014). Prva istraživanja sajber viktimizacije bila su fokusirana na utvrđivanje prevalencije, i to primarno na uzorku dece i adolescenata. I danas, većina istraživanja fokusira se na decu i mlade osnovnoškolskog i srednjoškolskog uzrasta, pri čemu se podaci o prevalenciji sajber viktimizacije u ovoj kategoriji mladih znatno razlikuju. Tako neki autori iznose podatak da je čak 72% adolescenata uzrasta 12-17 godina bilo izloženo bar jednom incidentu sajber viktimizacije (Juvonen i Gross, 2008). Interesantno je da je zastupljenost sajber viktimizacije među učenicima u odnosu na pol relativno slična (oko 29% devojčica i 23% dečaka), osim u situacijama kada se radi o viktimizaciji sajber seksualnim uznemiravanjem i nasiljem, kojoj je izloženo oko 15% devojčica i 7% dečaka (Zweig i sar., 2013).

Prevalenca sajber viktimizacije među studentskom populaciju varira između 8,6% i 43,3% (Crosslin i Crosslin, 2014; Finn, 2004; Hinduja i Patchin, 2010; Schenk i Fremouw, 2012). Jedna od prvih studija realizovanih na uzorku studenata pokazala je da je prevalenca sajber viktimizacije studenata putem e-mail ili tekstualnih poruka između 10% i 15% (Finn, 2004). Walker, Sockman i Koehn (2011) su utvrdili da je 56% studenata iz njihovog uzorka bilo izloženo napadima preko Facebook-a. Slično, studija realizovana na populaciji studenata u Turskoj, ukazuje da je 55,3% ispitanika bar jednom doživelo iskustvo viktimizacije u sajber prostoru (Dilmac, 2009). Slični nalazi dobijeni su i u studiji sprovedenoj u Pakistanu na prigodnom uzorku od 100 studenata (50 ispitanika i 50 ispitanica) uzrasta između 18 i 24 godine. Ovo istraživanje je pokazalo da trećina ispitanika dozvoljava prijateljima korišćenje ličnih podataka i šifri, te da iako više od polovine njih koristi online

mere bezbednosti (filtriranje, blokiranje, zaključavanje ličnih podataka, albuma i slično), čak 39% nije upoznato sa istima ili ih ne praktikuje. Da su mladi iz ovog istraživanja izloženi riziku od sajber viktimizacije potvrđuje i podatak da više od dve trećine njih deli lične podatke u sajber prostoru, poput adrese i broja telefona, od kojih svega 23% iste deli samo sa poznatim osobama, a ostali i sa nepoznatima (Avais i sar., 2014). Kada je u pitanju iskustvo viktimizacije, 37% ispitanika prijavljuje da je nekada bilo hakovano u online prostoru, dok 23% ima osećaj da su iskusili sajber proganjanje, 29% prijavljuje viktimizaciju lažnim predstavljanjem (impersonacija), a 59% je imalo iskustvo sa širenjem laži ili kleveta u online prostoru. Primanje poruka nasilnog sadržaja prijavljuje 40% ispitanika, dok čak 60% njih ima iskustvo sa upućivanjem uvredljivih reči (*flaming words*) kako putem e-maila i u privatnim komunikacijama, tako i na javnim mrežama. Iskustvo sa menjanjem slika bez odobrenja imalo je 36% ispitanika, pri čemu je tek svaki četvrti ispitanik svoju viktimizaciju prijavio bilo kome, pa makar i administratorima društvene mreže, poput Facebook-a i Twitter-a (Avais i sar., 2014).

Istraživanje realizovano na uzorku od 543 studenata medicinskog fakulteta Univerziteta u Murciji (Španija) ukazalo je na povezanost između sajber i tradicionalnog bulinga. Naime, više od polovine studenata bilo je izloženo zlokobnom zadirivanju u sajber prostoru (52,7%), oko dve trećine (62,2%) je bilo izloženo tradicionalnom bulingu u istom periodu, dok je 40,7% njih bilo žrtva oba oblika bulinga. Uočene su razlike u zavisnosti od pola ispitanika, u smislu da su studentkinje znatno češće bile žrtve sajber bulinga, a studenti tradicionalnog bulinga. Kao rizični faktori sajber bulinga izdvojeni su ekonomski problemi, dok je prisustvo porodičnih konflikata rizični faktor i za tradicionalne i za sajber oblike viktimizacije (Sánchez i sar., 2016).

Pojedina istraživanja, pored utvrđivanja prevalence i karakteristika sajber viktimizacije, bila su fokusirana i na utvrđivanje korelata sajber viktimizacije. Kao najvažniji korelati izdvajaju se učestalo korišćenje interneta i društvenih mreža, uključenost u sajber buling u adolescenciji (bilo u ulozi žrtve ili nasilnika), nisko samopouzdanje i nisko samopoštovanje (Balakrishnan, 2015; Bossler, i Holt, 2010; Hemphill i Heerde, 2014; Ngo i Pater-noster, 2011).

Među različitim autorima ne postoji saglasnost u pogledu toga da li su sajber viktimizaciji više izložene osobe muškog ili ženskog pola. Shodno tome, istraživanje realizovano primenom ankete sa samoprijavlivanjem i ankete o viktimizaciji na uzorku od 267 studenata psihologije u Sjedinjenim Američkim Državama (u nastavku: SAD) nije utvrdilo povezanost između pola i sajber viktimizacije, odnosno pokazalo je da je sajber viktimizacija gotovo podjednako zastupljena kod ispitanika oba pola (Tennant, 2015). Sa druge strane, neka istraživanja ukazuju na postojanje razlika u sajber viktimizaciji između osoba muškog i ženskog pola. Tako Ortega i saradnici (2012) navode da žene češće prijavljuju iskustvo viktimizacije na internetu i upotrebom mobilnih telefona, dok drugi autori ističu da su muškarci češće izloženi pretećim tekstualnim porukama u kojima je pretnja usmerena na telesni integritet (pretnja fizičkim nasiljem), dok su žene više izložene porukama u kojima se preta napadom na njihovu reputaciju, što je u skladu sa rodnim razlikama

kada su u pitanju tradicionalni oblici viktimizacije (muškarci su češće uključeni u fizičko a žene u emocionalno nasilje) (Ortega, 2012; Tennant, 2015).

Partnersko nasilje u svakodnevnom životu je rasprostranjen, ozbiljan društveni problem koji pogađa alarmantan broj odraslih osoba globalno. Razvojem tehnologije mogućnosti partnera da demonstrira moć nad partnerkom (i obrnuto) su znatno proširene. Zato i ne iznenađuju podaci istraživanja koji ukazuju da je čak 93% studenata bilo izloženo blažim oblicima sajber partnerskog nasilja, poput vređanja i psovanja, dok 13 % njih prijavljuje ozbiljnije oblike poput pretnji, javnog ponižavanja i slično, pri čemu se ukazuje na povezanost partnerskog nasilja u realnom životu i sajber prostoru (Watkins, Maldonado i DiLillo, 2016; Marganski i Melander, 2018). Istraživanje realizovano primenom online ankete na uzorku od 397 ispitanika starijih od 18 godina u SAD, koji su u trenutku anketiranja bili minimalno 6 meseci u partnerskoj vezi (241 ispitanica i 154 ispitanika), pokazalo je da postoji povezanost između partnerskog nasilja u realnom životu i sajber prostoru, kao i visoka korelacija između viktimizacije i samoprijavljivanja nasilnog ponašanja u sajber prostoru, što, prema autorima, ukazuje na dvosmernost sajber partnerskog nasilja (Watkins, Maldonado i DiLillo., 2016).

Predmet interesovanja istraživača, prvenstveno u SAD, bilo je i sajber proganjanje. Savremene tehnologije se često koriste za praćenje, kontrolu ili uznemiravanje partnera. Shodno tome, studija realizovana u SAD ukazala je na vezu između proganjanja u stvarnom životu i sajber prostoru, dok neki autori, imajući u vidu rapidnu evoluciju tehnologija, upozoravaju na trend povećanja stope viktimizacije sajber proganjanjem (Fraser i sar., 2010, prema Woodlock, 2017). Pri tome, istraživanja ukazuju na podjednaku izloženost studenata oba pola viktimizaciji sajber proganjanjem (Burke i sar., 2011). Istraživanje sajber partnerskog nasilja realizovano primenom fokus grupnog intervjua na uzorku od 39 studenata koledža pokazalo je da postoji visok stepen (zlo)upotrebe informaciono-komunikacionih tehnologija u cilju kontrole partnera - praćenje aktivnosti, uznemiravanje porukama, zastrašivanje (Merlander, 2010). Upravo zahvaljujući savremenoj tehnologiji učinilac ima mogućnost da održi kontrolu, uznemirava i zlostavlja žrtvu čak i u javnom prostoru i bez potrebe da su na istoj lokaciji (Merlander, 2010). Kada je u pitanju seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje u sajber prostoru, istraživanja pokazuju da je više od 10% tinejdžera doživelo da njen/njegov partner deli njihove privatne fotografije bez odobrenja, dok je 20% njih dobijalo poruke sa pozivima za uključivanje u neželjene seksualne aktivnosti (Picard, 2007 prema Woodlock, 2017).

Woodlock i sar. (2017) realizovali su SmartSafe studiju u cilju ispitivanja uticaja mobilnih tehnologija (pre svega mobilnih, 'pametnih' telefona koji imaju pristup internetu, GPS i video) na proganjanje žrtava nasilja u porodici. Istraživanje je realizovano na uzorku stručnih radnika u oblasti zaštite žrtava porodičnog nasilja u Viktoriji i žrtava porodičnog nasilja. Utvrđeno je da su žrtve najčešće proganjane tekstualnim porukama, pri čemu se ukazuje i na verovatnoću da žena koja je izložena partnerskom nasilju u sajber prostoru bude žrtva drugih oblika nasilja od strane istog partnera - više od 80% ispitanica je

doživelo i emocionalno nasilje, 58% seksualno, 39% psihičko nasilje dok je 37% prijavilo ekonomsko nasilje.

Govoreći o posledicama viktimizacije u sajber prostoru, većina autora fokus stavlja na učbenike osnovnih i srednjih škola. Kao najčešće posledice navode se negativna osećanja i emocije poput sramote, tuge, usamljenosti, depresije, anksioznosti, straha, kao i uticaj na samopouzdanje (javno poniženje), uticaj na reputaciju i samopoštovanje, osećanje odbačenosti. Kada su u pitanju posledice koje se javljaju kod studenata žrtava sajber viktimizacije pominju se poremećaji ishrane, suicidalne misli i depresija, kao i anksioznost, fobije, pa i paranoične ideje i misli (Almenayes, 2017; Cowie, 2013; Schenk i Fremouw, 2012; Tennant, 2015). Kada su u pitanju anksioznost i depresija, utvrđena je povratna veza, u smislu da anksioznost i depresija povećavaju rizik od sajber viktimizacije među studentima (Kokkinos, Antoniadou, Markos, 2014). Istraživanja pokazuju da između 35% - 43% žrtava sajber viktimizacije ne prijavljuje posledice, što ne znači da posledice nisu prisutne već pre može da ukazuje na nespremnost žrtve svoja iskustva u sajber prostoru percipira kao nasilje, ili pak na nepostojanje svesti o posledicama (Hinduja i Patchin, 2008). Kao jedna od ozbiljnih posledica pominje se i samopovređivanje i rizik od suicida, koji se posebno javljaju u situaciji kada su deca žrtve sajber bulinga.

Sajber viktimizacija studenata Univerziteta u Beogradu

Metodologija istraživanja

U radu je prikazan deo rezultata istraživanja realizovanog u periodu između septembra 2018. i juna 2019. godine među studenatima različitog nivoa i vrste studija Univerziteta u Beogradu. Istraživanje je imalo za cilj ispitivanje rasprostranjenosti, karakteristika i faktora koji su u vezi sa viktimizacijom i vršenjem nasilja u sajber prostoru među studentskom populacijom. Realizovano je primenom kvantitativne metodologije, kombinacija tzv. „papir-olovka“ i online tehnike prikupljanja podataka. Uzorak su činili studenti različitog nivoa i vrsta studija Univerziteta u Beogradu. Iako je, po svojoj strukturi, uzorak neprobabilistički - namerni, prilikom uzorkovanja ispoštovane su određene karakteristike teorije verovatnoće. Naime, deo ispitanika, koji su popunjavali anketu metodom „papir-olovka“, izabran je slučajnim putem (studenti koji su u tom periodu pohađali fakultet i pristali na učešće), dok su ispitanici koji su anketu popunjavali online birani snowboling metodom. S obzirom na okolnost da su ciljnu populaciju činili studenti, kao i da, prema podacima napred pomenutih istraživanja, veći deo ove populacije ima pristup društvenim mrežama i online prostoru, da je polna struktura ujednačena u odnosu na populaciju¹⁷⁷, uzorak dosta dobro odražava realne karakteristike ispitivane populacije te se može smatrati reprezentativnim.

¹⁷⁷ Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku RS, ukupan broj studenata Beogradskog univerziteta u 2019. godini iznosi 98808, od čega 61,1% čine osobe ženskog pola.

Kao istraživački instrument korišćena je posebno formulisana anketa koja se sastojala iz pet delova. Prvi deo ankete činili su osnovni sociodemografski podaci (pol, uzrast, nivo studija, grupacija nauka), dok se drugi deo ankete odnosio na iskustva viktimizacije različitim oblicima nasilja u realnom životu (podeljeno na kategorije psihološko, fizičko - lakši i teži oblici, seksualno uznemiravanje i seksualno nasilje, pri čemu su u okviru svake kategorije postojala pitanja o učiniocu konkretnog oblika nasilja). Treći deo ankete činio je set pitanja o korišćenju sredstava informaciono-komunikacione tehnologije, dok su poslednja dva dela činile anketa o viktimizaciji (iskustvu viktimizacije u sajber prostoru, pri čemu su u radu prikazani rezultati dobijem primenom ovog dela ankete) i anketa sa samoprijavlivanjem nasilja u sajber prostoru, respektivno. Polazna osnova za dizajniranje instrumenta bila je Cyber Victim and Bullying Scale, koju su razvili Çetin, Yaman i Peker (2011).

Za potrebe istraživanja, sajber nasilje je operacionalizovano kao svako ponižavanje, uznemiravanje ili na bilo koji drugi način ugrožavanje spokojstva ličnosti osobe koja je izložena takvim postupcima, od strane drugih osoba, primenom digitalne tehnologije, a koje podrazumeva disbalans moći između učinioca i žrtve (posebno kada je u pitanju sajber partnersko nasilje) koji proizilazi iz načina izvršenja, mogućnosti anonimnog pristupa žrtvi kao i pristupa u bilo koje vreme bez potrebe za kontaktima licem u lice, a koje može dovesti do posledica po blagostanje žrtve i dugo nakon konkretnog postupka. Prilikom definisanja javnih oblika, odnosno, konstruisanja konkretnih pitanja, korišćena je Wilardova (2007) taksonomija (navedena u prethodnom delu rada) pri čemu je, kao posebna kategorija, ispitivano sajber partnersko nasilje.

Za potrebe obrade podataka korišćen je kompjuterski program *Statistical Package for Social Sciences* (SPSS). Podaci su analizirani primenom deskriptivne statistike, Pearson korelacije i binarne logističke regresije.

Tabela 1. Karakteristike uzorka

Pol	Broj	Procenat
M	109	32,2
Ž	229	67,8
Uzrast	Broj	Procenat
19-22	220	65,1
23-25	86	25,4
26-30	20	5,9
31-40	9	2,7
> 40	3	0,9
Nivo studija	Broj	Procenat
OAS	234	69,2
OSS	65	19,2
MAS	30	8,9

DAS	9	2,7
Grupacija nauka	Broj	Procenat
Prirodno-matematičke	60	17,8
Društveno-humanističke	192	56,8
Medicinske	48	14,2
Tehničko-tehnološke	38	11,2

OAS - osnovne akademske studije; OSS - osnovne strukovne studije;

MAS - master akademske studije; DAS - doktorske akademske studije

Ukupan uzorak obuhvatio je 338 studenata, od čega su dve trećine ispitanice (67,8%), dok su ispitanici muškog pola zastupljeni u manjem procentu (32,2%). Najzastupljeniji su ispitanici uzrasta od 19-22 godine (65,1%), a najmanje ispitanici uzrasta 30-40 godina (2,7%) i stariji od 40 godina (0,9%) (Tabela 1). Struktura uzorka prema nivou studija pokazuje da su više od dve trećine uzorka činili studenti osnovnih akademskih studija (69,2%), zatim osnovnih strukovnih studija (19,2%), dok su znatno manje zastupljeni studenti master akademskih (8,9%) i doktorskih studija (2,7%). Posmatrano prema vrsti studija, odnosno grupaciji nauka kojoj pripada visokoškolska ustanova na kojoj studiraju, više od polovine ispitanika su studenti društveno-humanističkih nauka (56,8%), zatim slede studenti prirodno-matematičkih (17,8%), medicinskih (14,2%) i tehničko-tehnoloških nauka (11,2%).

Rezultati istraživanja viktimizacije studenata u sajber prostoru

Iskustvo viktimizacija u realnom životu i komunikacione tehnologije

Da je savremena tehnologija široko raspostranjena među studentskom populacijom potvrđuju naši podaci, s obzirom da su se samo dva ispitanika (0,6%) izjasnila da ne koriste pametni telefon i jedan ispitanik (0,3%) da ne koristi kompjuter, dok svi ispitanici koriste e-mail. Slično tome, svi ispitanici imaju aktivan nalog na bar jednoj društvenoj mreži, dok velika većina njih ima naloge na više mreža (327; 96,7%). Kada je u pitanju dužina vremena koje ispitanici provode na društvenim mrežama, za trećinu njih (35,2%) to je vremenski okvir između jednog i dva sata, 32,4% njih na društvenim mrežama provodi između dva i četiri sata dnevno, dok gotovo svaki peti ispitanik (19,7%) više od četiri sata u toku dana odvaja za aktivnosti na društvenim mrežama. Boravak na društvenim mrežama, sam po sebi, ne mora biti rizičan ukoliko korisnik preduzima mere zaštite i vodi računa sa kim je kontaktu i koje lične informacije čini javno dostupnim. Pa tako, više od dve trećine naših ispitanika (69,5%) kao prijatelje na društvenim mrežama prihvata samo osobe koje poznaje u realnom životu, dok 30,5% njih prihvata sve zahteve za prijateljstvo, bez obzira da li se radi o poznatoj osobi ili ne. Takođe, nešto više od polovine ispitanika (59,2%), ne ostavlja lične podatke na društvenim mrežama. Reklo bi se da je ohrabrujuće to što većina ispitanika (87%) smatra da je dovoljno informisano o rizicima korišćenja društvenih mreža, ali podaci o prevalenci sajber viktimizacije do kojih smo došli to demantuju.

Istraživanjem je utvrđeno da je gotovo polovina studenata obuhvaćenih uzorkom (158; 46,7%) tokom života bilo izloženo bar jednom obliku viktimizacije u realnom životu i u većini slučajeva u pitanju je bila višestruka viktimizacija i reviktimizacija. Posmatrano prema pojedinačnim oblicima viktimizacije, najviše je zastupljena viktimizacija psihološkim nasiljem, kojoj je bilo izloženo 75,7% ispitanika oba pola, potom viktimizacija seksualnim uznemiravanje (52,4%), kao i krađom i fizičkim nasiljem, kojima je bio izložen podjednak procenat studenata iz uzorka (po 46,7%) ispitanika. Viktimizaciji seksualnim nasiljem (u smislu silovanja) bio je izložen skoro svaki deseti ispitanik (31; 9,2%). Posmatrano prema polu, nešto više su studentkinje (49,8%) bile izložene viktimizaciji u realnom životu nego studenti (40,4%). Interesantno je da su ispitanici oba pola gotovo podjednako, ili su pak ispitanici muškog pola nešto češće bili izloženi nasilnoj viktimizaciji u svakodnevnom životu. Naime, psihološkom nasilju bilo je izloženo 76,9% ispitanica i 83,4% ispitanika, fizičkom nasilju 46,3% ispitanica i 47,7% ispitanika, dok je podjednak procenat (9,2%) ispitanika oba pola doživelo seksualno nasilje (21 ispitanica i 10 ispitanika).

Kada su u pitanju učinioци, u slučajevima viktimizacije nasiljem u realnom životu većinom se radilo o više različitih osoba. Naime, kod polovine ispitanika (50%) koji su iskusili psihološko nasilje, radi o više od jednog učinioца. U ostalim slučajevima, učinilac je bio prijatelj (22,3%), nepoznata osoba (21,5%), partner (5,1%) i roditelj (1,2%). Situacija je drugačija kada je u pitanju viktimizacija fizičkim nasiljem, gde se u nešto više od petine slučajeva radi o više učinilaca (22,8%). U ostalim slučajevima, prema ispitanicima ovaj oblik nasilja najčešće su primenjivali roditelji (32,4%), prijatelji (18,4%), partner (12,7%), nepoznata osoba (7%) ili neka druga poznata osoba (5,1%). U slučajevima seksualnog nasilja, prema 3,2 % studenata iz uzorka ovaj oblik nasilja primenilo je više učinilaca. Silovanje u partnerskim odnosima zastupljeno je u 64,5% slučajeva seksualnog nasilja (20 ispitanika). U petini slučajeva (19,4%) učinilac je prijatelj, dok se u 9,7% slučajeva viktimizacije seksualnim nasiljem radi o nepoznatoj osobi. Jedna ispitanica je bila žrtva incesta, odnosno učinilac je bio član porodice.

Karakteristike sajber viktimizacija studenata

Analizom podataka je utvrđeno da su studenti iz uzorka znatno više bili izloženi viktimizaciji u sajber prostoru nego u realnom životu, što nije iznenađujuće ako se imaju u vidu rizici i mogućnosti za anonimna delovanja koje sa sobom nosi savremena tehnologija, kao i činjenica da su svi ispitanici korisnici društvenih mreža, pri čemu gotovo svi imaju nalog na više društvenih mreža. U skladu sa tim, većina ispitanika, čak njih 310 (91,7%), doživelo je bar jedan oblik viktimizacije u sajber prostoru. Najviše su zastupljeni napadi slanjem virusom zaraženih sadržaja (55,9%), potom sajber proganjanje (51,8%) i sajber vređanje (49,7%) (Tabela 2).

Interesantno je primetiti da je gotovo polovina ispitanika bila izložena različitim oblicima seksualnog uznemiravanja, bilo tako što su dobijali neželjene poruke ili komentare na društvenim mrežama sa seksualnom konotacijom (46,4%) ili su dobijali neželjene fotografije i video sadržaje pornografskog karaktera (36,7%). U oko dve trećine slučajeva

prisutno je i seksualno nasilje u sajber prostoru koje se manifestovalo u neželjenom dobijanju fotografija na kojima je pošiljalac nag ili je u eksplicitnim pozama (37,9%), kao i u upornom dobijanju zahteva za slanjem ličnih fotografija na kojima je ispitanik/ispitanica nag ili u eksplicitnim pozama (28,7%) (Tabela 2).

Posebno je zabrinjavajuće što je gotovo polovina ispitanika bila izložena nekom obliku partnerskog nasilja u sajber prostoru, bilo tako što bi bivši ili sadašnji partner neovlašćeno čitao poruke ili ulazio na profil na društvenim mrežama (45,6%), kontrolisao sve aktivnosti u sajber prostoru, poput proveravanja istorije pregleda i slično (43,5%) ili pratio svaki korak ispitanika upotrebom aplikacije za lociranje (29,3%) (Tabela 2). Ostalim oblicima viktimizacije u sajber prostoru bila je izloženo oko trećine ispitanika (Tabela 2).

Tabela 2. Zastupljenost različitih oblika viktimizacije u sajber prostoru

Oblici viktimizacije u sajber prostoru	Broj	Procenat
Ružni komentari	82	24,3
Vređanje	168	49,7
Pretnje	73	21,6
Hakovanje	86	25,4
Slanje poruka/komentari bez znanja i odobrenja	50	14,8
Sajber proganjanje	175	51,8
Objavlivanje/distribucija fotografija bez odobrenja	50	14,8
Menjanje fotografija bez odobrenja - „Maskarada“	15	4,4
Komunikacija na prevaru	98	29,0
Objavlivanje/distribucija ličnih podataka bez odobrenja	33	9,8
Diskriminacija	71	21,0
Isključivanje iz grupe	45	31,3
Slanje virusom zaraženih sadržaja	189	55,9
Slanje poruka sa seksualnom konotacijom	157	46,4
Slanje fotografija/video sadržaja sa seksualnom konotacijom	124	36,7
Zahtev za slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom	97	28,7
Slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom	128	37,9
Praćenje lokacije od strane partnera	99	29,3
Kontrola poruka/društvenih mreža od strane partnera	154	45,6
Proveravanje aktivnosti na društvenim mrežama od strane partnera	147	43,5

Posmatrano prema polu, većina ispitanika oba pola iskusila je bar jedan oblik nasilja u sajber prostoru (92,1% ispitanica, odnosno 90,8% ispitanika). Interesantno je da su ispitanici češće navodili da su bili izloženi različitim oblicima partnerskog nasilja u sajber prostoru u odnosu na ispitanice - 31,2% ispitanika naspram 28,4% ispitanica bilo je izloženo neovlašćenom čitanju poruka ili ulasku na profil na društvenim mrežama; 50,5% ispitanika i 43,2% ispitanica je doživelo da im partner/ka kontroliše sve aktivnosti na internetu, dok je praćenju svakog koraka upotrebom aplikacije za lociranje bilo izloženo 46,8% ispitanika i 41,9% ispitanica. Međutim, te razlike se nisu pokazale statistički značajnim.

Nešto manje od trećine studenata iz uzorka (30,9%) koji su bili izloženi nekom obliku viktimizacije u sajber prostoru doživelo je i posledice zbog toga, među kojima dominiraju anksioznost, strah, gubitak poverenja u ljude, osećanje nesigurnosti, sramota i kajanje.

Kada su u pitanju učinioci, generalno posmatrano dominiraju nepoznate osobe, što potvrđuje tezu o anonimnosti kao jednoj od prednosti sajber viktimizacije sa apsketa onih koji viktimiziraju druge. U skladu sa tim, kod seksualnog uznemiravanja i seksualnog nasilja u sajber prostoru, za razliku od viktimizacije u realnom životu, znatno više su zastupljeni nepoznati učinioci, a nije zanemarljiv ni broj ispitanika koji prijavljuje više od jednog učinioca. Nepoznat učinilac dominira i u drugim oblicima sajber viktimizacije poput hakovanja, komunikacije na prevaru (pretvaranjem da je neko drugi), slanja virusa i sajber proganjanja (Tabela 3).

Neovlašćeno objavljivanje ili distribucija ličnih podataka, neovlašćeno menjanje ili uređivanje fotografija, isključivanje iz online pričaonice ili društvene grupe su oblici sajber viktimizacije u kojima je učinilac u više od polovine slučajeva poznat ispitanicima. Slično tome, poznata osoba kao učinilac se javlja u nešto manje od polovine slučajeva i u slučajevima izloženosti neovlašćenom objavljivanju ili distribucija fotografija u sajber prostoru, slanju poruka ili komentara drugim ljudima bez odobrenja kao i ružnim komentarima ili širenju laži o ispitaniku u sajber prostoru (Tabela 3).

Tabela 3. Učinioci nasilja u sajber prostoru

Oblici viktimizacije u sajber prostoru	NU		PU		P		VU		Ukupno (n)
	n	%	N	%	n	%	n	%	
Ružni komentari	21	25,6	35	42,7	6	7,3	20	24,4	82
Vređanje	54	32,1	59	35,1	12	7,1	43	25,6	168
Pretnje	25	34,2	17	23,3	12	16,4	19	26,0	73
Hakovanje	54	62,8	18	20,9	10	11,6	4	4,7	86
Slanje poruka/komentari bez znanja	20	40,0	23	46,0	6	12,0	1	2,0	50
Sajber proganjanje	91	52,0	37	21,1	14	8,0	33	18,9	175
Objavljivanje/distribucija fotografija bez odobrenja	21	42,0	24	48,0	1	2,0	4	8,0	50

Menjanje fotografija bez odobrenja	4	26,7	9	60,0	2	13,3	-	-	15
Komunikacija na prevaru	61	62,2	21	21,4	6	6,1	10	10,2	98
Objavljivanje/distribucija ličnih podataka bez odobrenja	7	21,2	21	61,6	-	-	5	15,2	33
Diskriminacija	28	39,4	26	36,6	4	5,6	13	18,3	71
Isključivanje iz grupe	18	40,0	24	53,3	-	-	3	6,7	45
Slanje virusa	117	61,9	27	14,3	-	-	45	23,8	189
Slanje poruka sa seksualnom konotacijom	90	57,3	20	12,7	7	4,5	40	25,5	157
Slanje fotografija/video sadržaja pornografske sadržine	84	67,7	18	14,5	5	4,0	17	13,7	124
Zahtev za slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom	49	50,5	14	14,4	10	10,3	24	24,7	97
Slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom	85	66,4	14	10,9	5	3,9	24	18,8	128

NU- nepoznat učinilac; PU- poznat učinilac; P-učinilac partner; VU- više učinilaca; Uk- ukupno

Uprkos tome što je znatna većina ispitanika bila izložena nekom obliku viktimizacije u sajber prostoru, gotovo polovina njih (46,3%), to svoje iskustvo nisu podelili ni sa kim, odnosno nikome se nisu obratili za pomoć i podršku. Među onima koji su svoje iskustvo podelili sa nekim, najviše ih je pomoć i podršku potražilo od druga ili drugarice (52,4%), dok je njih 42,2% svoje iskustvo podelilo sa više osoba, a 3% sa članovima porodice. Ohrabrujuće je to što je 70,1% ispitanika dobilo podršku od koje su se osećali sigurnije. Sa druge strane, ostali ispitanici koji su se nekome obratili za pomoć i podršku doživeli su negativne reakcije, poput minimiziranja značaja onoga što im se dogodilo u sajber prostoru (14, 8,5%), ignorisanja, okrivljavanja i ubedjivanja da prijave policiji iako oni to ne žele (po jedan ispitanik), dok je 19,5% njih doživelo više od jedne neprijatne reakcije.

Viktimizacija u realnom životu kao faktor viktimizacije u sajber prostoru

Za potrebe rada, a u skladu sa rezultatima prethodnih istraživanja, iskustvo viktimizacije u realnom životu posmatrano je kao faktor sajber viktimizacije. Primenom Pearson korelacije analizirana je povezanost između ova dva oblika viktimizacije studenata. Rezultati

su prikazani u Tabeli 4, gde se može videti da veliki broj prediktorskih varijabli korelira sa kriterijumskim varijablama, većinom na nivou slabe korelacije.¹⁷⁸

Svi oblici nasilja u realnom životu umereno koreliraju sa pojedinim oblicima sajber viktimizacije, poput pretnji i vređanja u sajber prostoru i sajber seksualnog uznemiravanja i seksualnog nasilja. Pri tome, najjača povezanost uočava se upravo između seksualnog uznemiravanja u realnom životu i seksualnog uznemiravanja u sajber prostoru ($r=0.41$) (Tabela 4).

¹⁷⁸ Kao kriterijum veličine korelacije, odnosno jačine veze uzimamo: mala (slaba): $r=0,10-0,29$; srednja: $r=0,30-0,49$; velika (jaka): $r = 0,50-1$. Više o tome videti u: Cohen (1988, s. 79-81).

Tabela 4. Korelacije različitih oblika viktimizacije u realnom životu i sajber prostoru

	1	2	3	4	5	6
1	-					
2	.20**	-				
3	.16**	.25**	-			
4	.16**	.09	.05	-		
5	.16**	.20**	.19**	.10	-	
6	.19**	.08	.16**	.10	.25*	-
Ružni komentari	.11*	.13*	.20**	.05	.21**	.26**
Vređanje u sajber prostoru	.30**	.16**	.24**	.15**	.24**	.33**
Pretnje u sajber prostoru	.23**	.22**	.33**	.04	.35**	.27**
Hakovanje	.11*	.13*	.12*	.09	.14*	.18**
Slanje poruka/komentari bez zananja	.04	-.02	.10	-.01	.08	.06
Sajber proganjanje	.13*	0.9	.14**	.07	.11*	.37**
Objavljivanje/distribucija fotografija bez odobrenja	.10	.03	.10	-.04	.08	.08
Menjanje fotografija bez odobrenja	.02	.05	.08	-.06	.09	.15**
Komunikacija na prevaru	.07	.10	.16**	.00	.08	.20**
Objavljivanje/distribucija ličnih podataka bez odobrenja	..12*	.27**	.14*	.05	.15**	.17**
Diskriminacija	.21**	.03	.14*	.07	.18**	.20**
Isključivanje iz grupe	.08	.03	.06	.03	.08	.15**
Slanje virusa	.08	.04	.05	.01	.04	.18**
Slanje poruka sa seksualnom konotacijom	.22**	.15**	.20**	.13**	.13*	.41**
Slanje fotografija/video sadržaja pornografske sadržine	.26**	.14**	.20**	.05	.15*	.34**
Zahtev za slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom	.19**	.06	.23**	-.00	.10	.32**
Slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom	.23**	.11*	.17**	.16**	.12*	.33**
Praćenje lokacije od strane partnera	.09	.10	.18**	.05	.23**	.26**
Kontrola poruka/društvenih mreža od strane partnera	.13*	.06	.10	.15**	.13*	.18**
Proveravanje aktivnosti na društvenim mrežama od strane partnera	.12*	.06	.15**	.16**	.16**	.19**

***p<.001, **p.01, *p<.05

1- psihološko nasilje u realnom životu; 2 - fizičko nasilje u realnom životu; 3 - seksualno nasilje u realnom životu; 4 - krađe; 5 - pretnje u realnom životu; 6 - seksualno uznemiravanje u realnom životu.

Prediktori viktimizacije u sajber prostoru

Pored postojanja povezanosti, analizom se nastojalo utvrditi i da li iskustvo viktimizacije u realnom životu ima prediktorski efekat na viktimizaciju u sajber prostoru. Kako bi se to postiglo prediktorske i kriterijumske varijable su dihotomizovane i

primenjena je binarna logistička regresija.¹⁷⁹ Kao prediktorske varijable testirani su ispitivani oblici viktimizacije u realnom životu. Rezultati regresione analize prikazani su u tabelama 5 i 6.

Regresionom analizom dobijeno je pet statistički značajnih logističkih regresionih modela za tzv. opštu sajber viktimizaciju - izloženost vređanju u sajber prostoru kao oblik sajber viktimizacije ($\chi^2(8)=23,50$; $p<0,01$; Nagelkerke $R^2=0,172$; PAC=71,8), izloženost pretnjama pretnjama u sajber prostoru ($\chi^2(8)=37,93$; $p<0,001$; Nagelkerke $R^2=0,270$; PAC=76,8); neovlašćeno menjanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom ($\chi^2(8)=80,71$; $p<0,001$; Nagelkerke $R^2=0,372$; PAC=92,7); izloženost krađi fotografija koje su potom neovlašćeno online distribuirane - ($\chi^2(8)=16,82$; $p<0,01$, Nagelkerke $R^2=0,243$; PAC=85,9) i sajber diskriminacija ($\chi^2(8)=25,26$; $p<0,01$; Nagelkerke $R^2=0,282$; PAC=71,8).

Kao što se može videti u Tabeli 5, viktimizacija nasiljem u realnom životu znatno povećava verovatnoću, ili bolje da kažemo rizik, da će ispitanici biti izloženi nekom od ovih pet oblika opšte sajber viktimizacije. Konkretnije, studenti koji su u nekom trenutku u životu bili primorani na neželjeni seksualni odnos imaju 5,07 puta veću verovatnoću da će doživeti vređanje u sajber prostoru, poput društvenih mreža, prilikom elektronske komunikacije i slično. Slično, iskustvo viktimizacije seksualnim nasiljem u realnom životu 3,66 puta povećava verovatnoću da će studenti biti izloženi pretnjama u sajber prostoru, dok iskustvo seksualnog uznemiravanja u svakodnevnom životu 2,25 puta povećava verovatnoću da će studenti biti izloženi sajber viktimizaciji koja se ogleda u tome da neko menja njihove fotografije tako što, na primer, lice ispitanice „prikači” na telo druge ženske osobe koja je na fotografiju u eksplicitnoj pozi ili naga, a potom tako izmenjenu fotografiju dalje distribuira online tako što će, na primer, otvoriti nalog na društvenoj mreži sa tako izmenjenom slikom i identitetom ispitanice koja je žrtva takvog ponašanja (Tabela 5). Predikciji izloženosti pretnjama u sajber prostoru značajno doprinosi i izloženost pretnjama u realnom životu, mada sa manjom verovatnoćom nego viktimizacija seksualnim nasiljem. Kada je u pitanju krađa i online distribuiranje ličnih fotografija, regresionom analizom je utvrđeno da izloženost fizičkom nasilju u nekom trenutku u životu više od tri puta povećava (Exp. (B)=3,37) verovatnoću da će student/studentkinja biti i žrtva ovog oblika sajber viktimizacije, dok iskustvo psihološkog nasilja u offline životu gotovo četiri puta (Exp. (B)=3,89) povećava verovatnoću da će studenti biti izloženi nekom obliku diskriminacije u sajber prostoru, bilo po osnovu pola, seksualnog opredeljenja, porekla ili etničke pripadnosti (Tabela 6).

¹⁷⁹ Za binarnu logističku regresiju smo se opredelile s obzirom da su kao kriterijske, odnosno zavisne varijable u ovom istraživanju korištene kategorijalne varijable. Poznato je da logistička regresija omogućava ispitivanje modela predikcije kategorijskih ishoda za dve ili više kategorija.

Tabela 5. Prediktori opšte sajber viktimizacije

Prediktor	B	S.E.	Wald	df	p	Količnik verovatnoće	95% interval poverenja za količnik verovatnoće	
							DG	GG
Izloženost vređanju u sajber prostoru								
Seksualno nasilje	1,62	0,78	4,32	1	0,00	5,07	1,09	23,40
Izloženost pretnjama u sajber prostoru								
Pretnje fizičkim nasiljem	0,38	0,12	9,58	1	0,00	1,46	1,15	1,85
Seksualno nasilje	1,30	0,51	6,44	1	0,01	3,66	1,34	9,98
Menjanje fotografija bez odobrenja (sa seksualnom konotacijom)								
Seksualno miravanje	uzne- 0,81	0,33	6,06	1	0,01	2,25	1,18	4,28
Krađa i online objavljivanje/distribucija ličnih fotografija								
Fizičko nasilje	1,21	0,52	5,45	1	0,02	3,37	1,22	9,32
Sajber diskriminacija zbog izgleda, porekla/pripadnosti, seksualnog opredeljenja								
Psihičko nasilje	1,36	0,65	4,40	1	0,03	3,89	1,09	13,89

B - nestandardizovani regresioni koeficijent; Wald - Voldov statistik; DG - donja granica za 95% interval poveranja za količnik verovatnoće; GG - gornja granica za 95% interval poveranja za količnik verovatnoće

Regresionom analizom dobijena su i dva statistički značajna logistička regresiona modela za sajber seksualnu viktimizaciju - ponavljano primanje neželjenih pornografskih fotografija ili video sadržaja ($\chi^2(8)=25,35$; $p<0,01$; Nagelkerke $R^2=0,298$; PAC=52,5) i dobijanje zahteva za slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom (bez garderobe, u eksplisitivnim pozama ili fotografije genitalne regije) ($\chi^2(8)=18,69$; $p<0,05$, Nagelkerke $R^2=0,243$; PAC=61,6) (Tabela 5). U oba slučaja kao prediktor izdvojeno je iskustvo viktimizacije psihološkim nasiljem u realnom životu, koje kod studenata nešto više od tri puta

povećava verovatnoću da će u nekom periodu života biti žrtve jednog od ova dva oblika sajber viktimizacije seksualnim nasiljem (Tabela 5).

Tabela 5. Prediktori sajber viktimizacije seksualnim nasiljem

Prediktor	B	S.E.	Wald	df	p	Količnik verovat- noće	95% interval poverenja za količnik verovatnoće	
							DG	GG
Slanje pornografskih fotografija ili video sadržaja								
Psihološko nasilje	1,11	0,47	5,65	1	0,01	3,03	1,21	7,55
						7		
Zahtev za slanje ličnih fotografija sa seksualnom konotacijom								
Psihološko nasilje	1,19	0,51	5,45	1	0,02	3,27	1,21	8,84
						0		

B - nestandardizovani regresioni koeficijent; Wald - Voldov statistik; DG - donja granica za 95% interval poveranja za količnik verovatnoće; GG - gornja granica za 95% interval poveranja za količnik verovatnoće

Diskusija i zaključci

Relativno je malo istraživanja koja su se bavila ispitivanjem sajber viktimizacije u populaciji studenata, budući da su istraživanja uglavnom usmerena na ispitivanje karakteristika ovog oblika viktimizacije među učenicima osnovnih i srednjih škola, a da se sa istraživanjima na populaciji studenata počelo tek nešto pre jedne decenije. Aktuelno istraživanje pokazuje veoma visoku stopu izloženosti studenata sajber viktimizaciji, imajući u vidu da više od 90% ispitanika prijavljuje da je iskusilo bar jedan od oblika sajber viktimizacije. Ovako visok procenat sajber viktimizacije u populaciji studenata nije dobijen u prethodnim studijama koje su se bavile ovom problematikom, a čiji nalazi ukazuju da je između 8,6% i 55,3% studenata doživelo neki oblik nasilja u sajber prostoru (Dilmac, 2009; Crosslin i Crosslin, 2014; Finn, 2004; Hinduja i Patchin, 2010; Schenk i Fremouw, 2012). Ovo neslaganje sa ranijim studijama bi se moglo objasniti vremenskom distancom između istraživanja, rapidnim napredovanjem savremene informaciono-komunikacione tehnologije, kao i porastom broja korisnika.

Podaci o izloženosti studenata različitim oblicima seksualnog uznemiravanja i seksualnog nasilja su zabrinjavajući, imajući u vidu da je jedna trećina (a kod pojedinih oblika i gotovo jedna polovina) bar jednom iskusila ovaj oblik sajber viktimizacije, što je znatno više u odnosu na nalaze dosadašnjih istraživanja (Picard, 2007 prema Woodlock, 2017). Ipak, treba naglasiti da se radi o istraživanjima koja su usmerena na populaciju učenika osnovnih i srednjih škola. Ovaj nalaz jasno ukazuje na potrebu diferencijacije sajber nasilja od drugih oblika bulinga, kao i na neophodnost realizacije obimnijih i detaljnijih istraživanja

ove pojave u populaciji studenata, s obzirom na specifičnosti ovog perioda u životu mladih ljudi, a posebno imajući u vidu dobijenu visoku korelaciju između seksualnog uznemiravanja u realnom životu i seksualnog uznemiravanja i nasilja u sajber prostoru.

Istraživanja je pokazalo i veliku zastupljenost sajber partnerskog nasilja, što je u skladu sa drugim studijama (Marganski i Merlander, 2015; Woodlock, 2017). Takođe, utvrđena je povezanost između viktimizacije partnerskim nasiljem u realnom životu i sajber partnerskog nasilja. Ovakvi nalazi potvrđuju teze pojedinih autora da informaciono-komunikacione tehnologije olakšavaju pristup žrtvi, što se posebno odnosi na žrtve intimnog partnerskog nasilja (Merlander, 2010).

Utvrđeno je da je više od polovine ispitanika doživelo sajber proganjanje, što je više nego u drugim istraživanjima (Avais i sar., 2014). Naši rezultati ukazuju na opravdanost tvrdnje nekih autora o povećanju trenda viktimizacije sajber proganjanjem usled evolucije savremenih tehnologija (Fraser i sar., 2010, prema Woodlock, 2017). Pored toga, sajber proganjanje se pokazalo povezanim sa iskustvom seksualnog uznemiravanja u realnom životu, kao i sa iskustvom viktimizacije seksualnim i psihičkim nasiljem u realnom životu, što, takođe, može da implicira da tehnologija olakšava pristup i mogućnosti povređivanja žrtve, te da uz njenu primenu kontinuitet viktimizacije poprima još teži oblik.

Kao i u većini dosadašnjih istraživanja, aktuelno istraživanje nije utvrdilo povezanost između pola i viktimizacije u sajber prostoru (Almenayes, 2017), budući da su studenti oba pola podjednako izloženi različitim oblicima sajber viktimizacije. Pri tome, muškarci češće prijavljuju sajber partnersko nasilje u odnosu na žene, što se možda može tumačiti većim osećanjem sigurnosti i moći koje tehnologija pruža, te žena ima veću slobodu da vrši nasilje kada je fizički odvojena od partnera. Pored toga, treba imati u vidu mogućnost o bidirektivnosti partnerskog nasilja, na šta ukazuju Watkins, Maldonado i DiLillo, (2016). Ova pretpostavka čeka svoju potvrdu u naknadnim analizama podataka.

Kada su u pitanju posledice sajber viktimizacije, nešto manje od trećine studenata iz u-zorka prijavljuje da je iskusilo iste, dok se nešto više od polovine obratilo nekome za pomoć i podršku. Interesantno je da je procenat studenata koji prijavljuju posledice sajber viktimizacije manji nego u drugim studijama (Hinduja i Patchin, 2008), što nužno ne podrazumeva izostanak istih već može ukazivati na prisustvo potiskivanja kao mehanizma odbrane ili na nespremnost žrtve da o govori o svom iskustvu. Obraćanje drugima, posebno ljudima iz okruženja, svakako jeste jedan od načina prevazilaženja negativnih emocija vezanih za pretrpljenu viktimizaciju, a prema nekim autorima čak i najbolji (Schenk i Fremouw, 2012). Međutim, zabrinjavajuće je što je nešto manje od trećine ispitanika koji su se obratili za pomoć nekome iz okruženja, doživelo negativnu reakciju, poput minimiziranja njihovog iskustva i omalovažavanja, što ukazuje na potrebu podizanja svesti javnosti o ozbiljnosti sajber viktimizacije i njenih posledica.

Veoma značajni nalazi dobijeni su regresionom analizom jer ukazuju da iskustvo nasilne viktimizacije u realnom životu višestruko povećava rizik viktimizacije u sajber prostoru. Ovaj nalaz je u skladu sa nalazima drugih istraživanja na populaciji mladih (Kowalski, Morgan i Limber, 2012), pri čemu se rizik objašnjava okolnošću da se nasilje iz škole često prenosi i u virtuelni prostor. Sa aspekta aktuelnog istraživanja može se zaključiti da je dobijeni nalaz u skladu sa dosadašnjim viktimološkim saznanjima, prema kojima je primarna viktimizacija (nasilna viktimizacija u realnom životu) snažan prediktor ponovljene viktimizacije, odnosno reviktimizacije (sajber viktimizacije). Pri tome, priroda utvrđenih odnosa bi trebala biti detaljnije ispitana.

Ograničenja istraživanja

Aktuelno istraživanje je eksplorativnog karaktera i svakako ima svoje ograničenja, prvenstveno u metodološkom smislu. Prvo ograničenje se odnosi na ograničenost uzorka samo na studente Univerziteta u Beogradu, i u vezi sa tim, na potrebu ispitivanja iskustava sajber viktimizacije i na populaciji studenata koji studiraju i na preostalim univerzitetima u Srbiji. Jasno, i sama istraživačka tehnika ima svoja ograničenja. Poznato je da su anketa o viktimizaciji i anketa sa samoprijavlivanjem delinkventnog ponašanja dragocene tehnike za saznavanje tamne brojke kriminaliteta, posebno u kombinaciji sa zvaničnim statističkim podacima. Međutim, one imaju i svoje nedostatke, a koji proizilaze iz nepreciznosti (imajući u vidu pitanje reprezentativnosti uzorka), dobrovoljnosti priznavanja viktimizacije i nasilnog ponašanja, kao i subjektivnosti ispitanika (tzv. 'greške' u pamćenju ispitanika, različita shvatanja pitanja od strane različitih ispitanika i slično) (KonstatinovićVilić, Nikolić-Ristanović, Kostić, 2009). Takođe, i online anketiranje ima svoja ograničenja, poput ograničene reprezentativnosti, autoselekcije i mogućnosti lažnog predstavljanja ispitanika (Galešić, 2005).

Nalazi našeg istraživanja jasno ukazuju na potrebu ozbiljnijeg društvenog bavljenja problematikom sajber viktimizacije u ovoj populaciji mladih. Pre svega, potrebna su dodatna istraživanja koja bi ispitala efekte različitih sociodemografskih varijabli poput socioekonomskog statusa, prisustva direktnog ili indirektnog nasilja u porodici, reviktimizacije nasiljem u realnom životu i sajber prostoru i slično, i to na većem uzorku studenata iz različitih gradova u Srbiji. Jasno je da se karakteristike sajber viktimizacije utvrđene istraživanjima u populaciji učenika osnovnih i srednjih škola ne mogu u potpunosti primeniti i na populaciju studenata, pri čemu, za razliku od školskih sredina, u kojima se sve veća pažnja poklanja različitim oblicima nasilja i njihovoj generalnoj i specijalnoj prevenciji, slični društveni resursi, kada su u pitanju studenti, ograničeni su, a najčešće i potpuno odsutni. Stoga, pored bavljenja ovom problematikom sa istraživačkog i teorijskog aspekta, potrebna je i šira društvena strategija usmerena na širenje svesti mladih u visokoškolskim ustanovama o sajber viktimizaciji, kao i osmišljavanje konkretnih programa pomoći i podrške u cilju prevazilaženja negativnih posledica iskustva sajber viktimizacije.

Literatura

1. Almenayes, J. (2017). The relationship between cyberbullying victimization and depression: The moderating effects of gender and age. *Social Networking*, 6, 215-223.
2. Avais, M. A., Wassan, A. A., Narejo, H. i Khan, J. A. (2014). Awareness regarding cyber victimization among students of University of Sindh, Jamshoro. *International Journal of Asian Social Science*, 4 (5), 632-641.
3. Balakrishnan, V. (2015). Cyberbullying among young adults in Malaysia: The roles of gender, age and Internet frequency. *Computers in Human Behavior*, 46, 149-157.
4. Bossler, A. M. i Holt, T. J. (2010). The effect of self-control on victimization in the cyberworld. *Journal of Crime Justice*, 28 (3), 227-236.
5. Burke, S., Wallen, M., Vail-Smith, K. i Knox, D. (2011). Using technology to control intimate partners: An exploratory study of college undergraduates. *Computers in Human Behavior*, 27, 1162-1167.
6. Çetin, B., Yaman, E. i Perker, A. (2011). Cyber victim and bullying scale: A study of validity and reliability. *Computers & Education*, 57, 2261-2271.
7. Corcoran, L., Mc Guckin, C. i Prentice, G. (2015). Cyberbullying or cyber aggression?: A review of existing definitions of cyber-based peer-to-peer aggression. *Societies*, 5, 245-255.
8. Cohen, J. W. (1988) *Statistical power analysis for the behavioral sciences* (2nd ed.). Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
9. Cowie, H. (2013). Cyberbullying and its impact on young people's emotional health and well-being. *Psychiatrist*, 37, 167-170.
10. Crosslin, K. L. i Crosslin, M. B. (2014). Cyberbullying at a Texas university—A mixed-methods approach to examining online aggression. *Texas Public Health Journal*, 66 (3), 26-31.
11. Dilmac, B. (2009). Psychological needs as a predictor of cyber bullying: A preliminary report on college students. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 9, 1307-1325.
12. Ferdon, C. D. i Hertz, M. F. (2007). Electronic media, violence, and adolescents. An emerging public health problem. *Journal of Adolescent Health*, 41, s1-s5.
13. Finn, J. (2004). A survey of online harassment at a university campus. *Journal of Interpersonal Violence*, 19 (4), str. 468-483.
14. Galešić, M. (2005). Anketna istraživanja putem interneta: Mogući izvor pogrešaka. *Društvena istraživanja- Časopis za opća društvena pitanja*. 14 (1-2), 297-320.
15. Grigg, D. W. (2010). Cyber-aggression: Definition and concept of cyberbullying. *Australian Journal of Guidance and Counseling*, 20 (2), 143-156.
16. Hinduja, S. i Patchin, J. (2008). Cyberbullying: an exploratory analysis of factors related to offending and victimization. *Deviant Behaviour*, 29, 129-156.
17. Hinduja, S. i Patchin, J. W. (2010). Bullying, cyberbullying, and suicide. *Archives of Suicide Research*, 14 (3), 206-221.

18. Hemphill, S. A. i Heerde, J. A. (2014). Adolescent predictors of young adult cyberbullying perpetration and victimization among Australian youth. *Journal of Adolescent Health, 55* (4), 580–587.
19. Kokkinos, C. M., Antoniadou, N. i Markos, A. (2014). Cyber-bullying: An investigation of the psychological profile of university student participants. *Journal of Applied Developmental Psychology, 35* (3), 204–214.
20. Nikolić-Ristanović, V., Konstatinović Vilić, S. (2018). *Kriminologija*. Beograd: Prometej.
21. Kowalski, R. M. i Limber, S. P. (2012). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health, 53* (1 suppl), s13–s20.
22. Kowalski, R., Giumetti, G., Schroeder, A. i Lattanner, M. (2014). Bullying in the digital age: A critical review and meta-analysis of cyberbullying research among youth. *Psychological Bulletin, 140* (4), str. 1073–1137.
23. Langos, C. (2012). Cyberbullying: The challenge to define. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, 15*, 285–289.
24. Marganski, A. i Merlander, L. (2018). Intimate partner violence victimization in the cyber and real world: Examining the extent of cyber aggression experiences and its association with in-person dating violence. *Journal of Interpersonal Violence, 33* (7), 1071–1095.
25. Merlander, L. (2010). College students' perceptions of intimate partner cyber harassment. *Cyberpsychology, Behavior and Social Networking, 13* (3), 263–268.
26. Ngo, F. T. i Paternoster, R. (2011). Cybercrime victimization: An examination of individual and situational level factors. *International Journal of Cyber Criminology, 5* (1), 773–793.
27. Ortega, R., Elipe, P., Mora-Merchan, M., Genta, M. L., Brighi, A., Guarini, A., Smith, P., Thompson, F. i Tippett, N. (2012). The emotional impact of bullying and cyberbullying on victims: A European cross national sample. *Aggressive Behavior, 38*, 342–356.
28. Patchin, J. W. i Hinduja, S. (2006). Bullies move beyond the schoolyard: a preliminary look at cyberbullying. *Youth Violence and Juvenile Justice, 4* (2), 148–169.
29. Ryan, K. i Curwen, T. (2013). Cyber-victimized students: Incidence, impact, and intervention. *SAGE Open, 1*–7.
30. Sánchez, F. C., Romero, M. F., Navarro-Zaragoza, J., Ruiz-Cabello, A. L., Oriali Rodrigues, F. i Maldonado, A. L. (2016). Prevalence and patterns of traditional bullying victimization and cyber-teasing among college population in Spain. *BMC Public Health, 16*–176.
31. Schank, A. i Fremouw, J. (2012). Prevalence, psychological impact, and coping of cyberbully victims among college students. *Journal of School Violence, 11* (1), 21–37.
32. Smith, P., Mahdavi, J., Carvalho, M., Fisher, S., Russel, S. i Tippett, N. (2008). Cyberbullying: Its nature and impact in secondary school pupils. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 49* (4), 376–385.

33. Snakenborg, J., Van Acker, R. i Gable, R. A. (2011). Cyberbullying: Prevention and intervention to protect our children and youth. *Preventing School Failure: Alternative Education for Children and Youth*, 55 (2), 88-95.
34. Tennant, J., Demaray, M., Coyle, S. i Malecki, C. (2015). The dangers of the web: Cybervictimization, depression, and social support in college students. *Computers in Human Behaviour*, 50, 348-357.
35. Topcu, C., Erdur-Baker, O. i Capa, A. Y. (2008). Examination of cyber-bullying experiences among Turkish students from different school types. *CyberPsychology & Behavior*, 11 (3), 644-648.
36. Walker, C., Sockman, B. i Koehn, S. (2011). An exploratory study of cyberbullying with undergraduate university students. *Tech Trends*, 55 (2), 31-38.
37. Watkins, L., Maldonado, R. i DiLillo, D. (2016). The cyber aggression in relationships scale: A new multidimensional measure of technology-based intimate partner aggression. *SAGE Open*, 1-19.
38. Willard, N. E. (2007). *Cyberbullying and cyberthreats: Responding to the challenge of online social aggression, threats, and distress*. Champaign, IL, US: Research Press.
39. Woodlock, D. (2017). The Abuse of Technology in Domestic Violence and Stalking. *Violence against Women*, 23 (5), 584-602.
40. Wolak, J., Mitchell, K. i Finkelhor, D. (2007). Does online harassment constitute bullying? An exploration of online harassment by known peers and online-only contacts. *Journal of Adolescent Health*, 41, 51-58.
41. Wright, M. F. (2015). Cyber victimization and adjustment difficulties: The mediation of Chinese and American adolescents' digital technology usage. *Cyberpsychology: Journal of Psychological Research on Cyberspace*, 9 (1), article no. 7.
42. Ybarra, M. L., Diener-West, M. i Leaf, P. J. (2007). Examining the overlap in internet harassment and school bullying: Implications for school intervention. *Journal of Adolescent Health*, 41, str. 42-50.
43. Juvonen, J. i Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78, 496-505.
44. Zweig, J. M., Dank, M., Lachman, P. i Yahner, J. (2013). *Technology, teen dating violence and abuse, and bullying*. Washington: Urban Institute Justice Policy Center.
45. Republički zavod za statistiku RS (2019). Visoko obrazovanje (2018/2019). Beograd: Republički zavod za statistiku RS.